

ЕКСПЕРИМЕНТЪТ *RUSTICUS*: ЕДНА АКАДЕМИЧНА ЛЕКЦИЯ В СТИХОВЕ ВЪРХУ ДЕЛА И ДНИ НА ХЕЗИОД

Елия Маринова

Zusammenfassung: Im Jahre 1483 hat der florentinische Gelehrte Angelo Poliziano seine *silva Rusticus* als eine poetische Einführung in Hesiods *Werke und Tage* und in Vergils *Georgica* vorgelesen. Das Gedicht, das in daktylischem Hexameter verfasst wurde, benutzte Poliziano auch weiterhin in seinem Unterricht als eine Vorlage für die eigentliche Kommentierung der beiden Werke. Das wissen wir aus seinem Brief an Giovanni Pico della Mirandola (Ep. XII. 7), wo er berichtete, daß er einen bestimmten Teil von *Rusticus*, der Hesiods Liste der verschiedenen Monatstage paraphrasierte, vor den Studenten ausführlicher erklären und mit der Deutung der Hesiod-Scholien vergleichen musste. *Rusticus* wird aber von den Forschern hauptsächlich als eine unbestrittene literarische Leistung des florentinischen Autors bewundert; die Aufgaben, die sich Poliziano als Kommentator stellte und die Ausrichtung seines didaktischen Programms wurden noch nicht genügend beachtet.

Das Ziel dieses Artikels, im Gegenteil, ist *Rusticus* in seiner Beschaffenheit als Vorlesung und als Kommentar zu der ‘georgischen’ Tradition der Antike zu untersuchen. Es ist unser Anliegen zu zeigen, daß, wenn Poliziano die Interpretation der *Werke und Tage*, der *Georgica*, wie auch der antiken bukolischen und prognostischen Literatur in einem einheitlichen Werk zu knüpfen vermochte, es geschah dank seiner Überzeugung, daß die Welt als ein Kontinuum von inneren Zusammenhängen nur von dem vielseitig vorbereiteten *grammaticus* begriffen und beschrieben werden kann. Damit wir die Bedeutung von *Rusticus* in der westeuropäischen Kommentartradition zu *Werke und Tage* richtig einschätzen, bieten wir eine schematische Übersicht aller rezipierten Stellen von Hesiods Gedicht, wie auch eine detaillierte Besprechung der Paraphrase von *Op.* 426–436 in *Rusticus*, 90–97.

Силвата *Rusticus* е втората от общо четирите лекции в дактилически хекзаметър, които Анджелио Полициано (1454–1494) чете във Флорентинското студио в средата на 1480-те. Всички силви са създадени специално за лекционните курсове върху Омир, Хезиод и

Вергилий¹, които Полициано изнася между 1482 г. и 1486 г. и които за съжаление не са запазени. Загубата им прави почти изцяло спекулативен въпроса в каква степен съдържателните акценти и дидактичните похвати на университетските лекции на Полициано са съвпадали с тези на поетичните въстъпления към тях. Това, което знаем със сигурност е, че *Silvae* като свръхсинтезиран поетичен коментар към изучаваните творби са били изчитани изцяло в началото на курса, а впоследствие са били използвани като основа за интерпретацията на отделни откъси и теми в часовете. През втората половина на 1480-те, когато позицията на Полициано като професор по *arte poetica e oratoria* е окончателно затвърдена, той дори предлага специализирани курсове върху четирите *Силви*, на които разяснява пред студентите използвания метод на *varietas* и смисъла на собствените си творби. Примерът му е последван през 1513 г. от френския хуманист и издател Nicolas Bérault, който чете лекции върху *Rusticus*, а по-късно публикува дълъг коментар върху тази силва на Полициано².

Полициано е автор и на ред други коментари върху антични текстове, но само част от тях са достъпни в модерно анотирано издание; още по-малко са тези, които са анализирани в контекста на еволюцията на Полициановата дидактична програма между 1480 г. и 1495 г.³. За щастие в числото на адекватно представените от неолатинистиката творби влизат *Manto*, *Rusticus*, *Ambra* и *Nutricia*, чието неизчерпаемо богатство е привличало винаги интереса на преводачи и коментатори, от Изидор дел Лунго до Франческо Баузи⁴. При все

¹ Силвата *Manto* е четена през 1482 г. като въведение в *Еклоги* на Вергилий, *Rusticus* – през 1483 г., като въведение в *Дела и дни* на Хезиод и *Георгики* на Вергилий, *Ambra* (1485 г.) е откривала курса върху Омировите поеми, и накрая, *Nutricia* (1486 г.) – лекционния курс, посветен на историята на античната литература.

² Angeli Politiani Silva cui titulus est Rusticus cum docta elegantissimaque Nicolai Beraldi interpretatione, Parisiis, s.d.

³ Един от малкото примери за тази практика е коментарираното издание на *Lamia*, уводната лекция към *Първа Аналитика* на Аристотел, подготвено от Кристофър Челенца (С. Celenza (ed.). Angelo Poliziano's *Lamia*. Text, Translation, and Introductory Studies. Leiden: Brill, 2010).

⁴ I. del Lungo (ed.). *Prose volgari inedite e poesie latine e greche edite e inedite di Angelo Ambrogini Poliziano*. Firenze, 1867; Ch. Fantazzi (ed. and transl.).

това мястото им в образователната програма на флорентинския хуманизъм, и конкретно в развитието на възгледите на самия Полициано за задачите на филологията, далеч не е изяснено. Ако принципите на текстологичен анализ и формата на сборника *Miscellanea*, с който Полициано се явява основоположник на модерните филологически методи в тексткритиката и коментара, са изследвани блестящо в трудовете на най-добрите познавачи на Ренесанса⁵, то въпросът как хекзаметричните *Silvae* са функционирали като коментар и каква е особената природа на техния дидактицизъм, сякаш остава на заден план; в ползването на научната литература те присъстват основно в качеството си на оригинални поетични творби (Guest 2007, 14–16).

Нашият интерес, от друга страна, е насочен към силвата *Rusticus* именно в качеството ѝ на тематичен синтез на лекционния курс, който тя предшества и съпътства. Както подсказва още подзаглавието: *Sylva, cui titulus Rusticus, in Poetae Hesiodi Vergiliique Georgicon enarratione pronuntiata*, лекционният курс е бил поделен между четене и обсъждане на *Дела и дни* и на Вергилиевите *Георгики*, но как именно е бил структуриран материалът, заниманията с коя от двете творби са имали превес, и най-сетне, коя е била свърхтемата на курса, която дава повод на Полициано да обедини двамата автори – всички тези въпроси могат да получат отговор само там където податки в запазената силва позволяват да направим някакви предположения. По щастливо стечение на обстоятелствата от кореспонденцията на Полициано е запазено и едно негово писмо до Джовани Пико дела Мирандола (Ер. XII. 7), в което той разказва на приятеля си, че срещнал трудност да разтълкува пред студентите си частта „Дни“ в Хезиодовата поема (vv. 765–821) и го моли за съвет как да интерпретира онези стихове, в които без съмнение ставало дума за суеверни практики и убеждения, свързани с характера на

Angelo Poliziano. *Silvae*. Harvard University Press, 2004; F. Bausi (ed.). Angelo Poliziano. *Silvae*. Firenze: Olschki, 1996; A. Bettinzoli. *Daedaleum iter: studi sulla poesia e la poetica di Angelo Poliziano*. Firenze, 1995.

⁵ V. Branca. *L'umanesimo della parola*. Turin, 1983; A. Grafton. *On the Scholarship of Politian and Its Context*. – *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, Vol. 40, 1977, 150–188.

една или друга серия от дни в месеца. Нататък ще се върнем на това писмо, което е единственото запазено авторово свидетелство за съдържанието на споменатия курс. Освен това Полициано е аотирал десетилетие по-рано второто издание на *Георгики*⁶, и при все че бележките му са твърде кратки, те илюстрират достатъчно ясно коментарните техники, които хуманистът ще доразвие през следващите години, и попълват някои празни места в хипотезата ни за това какво е представлявал курсът върху *Дела и дни* и *Георгики* от 1483 г.

От казаното дотук става ясно, че рецепирането на Хезиод в Полициановата уводна лекция трудно може да се изследва в отделна студия, като нещо независимо от рецепирането на Вергилий, тъй като хуманистът смята и двамата за основоположници на ,георгическата‘ литература. Ето защо, докато излагаме някои наблюдения за мястото на *Rusticus* в дидактичната и в коментарната история на *Дела и дни* в Западна Европа, ние няма и да се опитваме да разсечем тези две традиции, там където те са се сраснали неразлично. Моментът на тяхното обединение предхожда значително времето на Полициано; най-късно през Августовата епоха във вече фиксираната система на жанровете Хезиод е типизиран до образа на поета-фермер или поета-пастир, а Вергилий определя своите *Георгики* като *Ascraeum carmen*. От друга страна, едностранчивото възприемане на *Дела и дни* като земеделска поема се корени не толкова в огромното влияние на най-известната им антична преработка, колкото в прословутия *Certamen Hesiodi et Homeri*, който затваря Хезиод в клишето ,поет на мира‘, тъкмо за да го противопостави на ‘поета на воинската слава’ Омир. Както обаче ще видим, допускането, че лекционният курс на Полициано е бил насочен основно към интерпретацията на *Георгики*, а присъствието на Хезиод е редуцирано до онези стихове, които антиципират, открояват или просто поддържат ‘Вергилиевата’ тема, би осъдило на пълен неуспех разбирането на силвата. Подобно на кодовите имена на другите три силви, които препращат едновременно към топографията на Италия на Вергилий и Италия на

⁶ Аотираният от Полициано екземпляр на *Георгики*, издадени от Г. А. Буси в Рим през 1471 г., се пази в Bibliothèque Nationale в Париж, Rés. G. Ус. 236, ff. 30v-59v.

Медичите⁷, *Rusticus* е озаглавена така по името на самия обитател на сакрализирания ландшафт, който описва, и затова е повече от ясно, че нито един от преводите на заглавието като ‚Земеделецът‘ или ‚Селянинът‘ не предава пълно играта с възможните значения. Прилагателното *rusticus* назовава както този, който е свързан с поддържането на стопанството, така и просто този, който живее в провинцията и познава несгодите и радостите на селския живот. *Rusticus*, най-после, е самият автор, бил той Хезиод, Вергилий или Полициано; той е обитателят на един извънвременен свят от жанрови конвенции, на стопанството, което – в суровата Беотия през VIII/ VII в. пр.Хр., в околностите на Мантуа през I в. пр.Хр. или в Тоскана през късния Куатроченто – е винаги същото, онази част от човешкото битие, в която природа и култура се сливат най-плътно. Полициано експлицира тези три значения в заглавието и в някаква степен повтаря това, което Вергилий вече е направил в *Георгики*. По думите на С. Нелсън (Nelson 1998, vii), ако Хезиод описва единствения тип стопанство, който познава, Вергилий, от своя страна, възпроизвежда в детайли това описание, не само за да потвърди континуитета спрямо литературния си модел, но и защото открива същината на земеделието именно в малката Хезиодова ферма, а не в латифундиите на императорската епоха: „Hesiod chooses this as the farm he knew; Vergil chooses it first because it is the farm of Works and Days, but secondly because he finds it more expressive of what is basic of farming than the huge, slave-run, monoculture farms of his own time“. Полициано, който единствен измежду тримата не е притежавал или обработвал земя, разбира връзката между двете антични творби с удивителна яснота. Бихме добавили, яснота и пълнота на погледа, които са отказани дори на най-начетения съвременен коментатор, тъй като в модерния свят земеделието съвсем не е онази човешка дейност, в която познаването на точните ‚дни‘ и ‚дела‘, или съблюдаването на хармонията между полската работа и ритъма на сезоните, е решаващ фактор.

⁷ *Manto* е дъщерята на прорицателя Тирезий, която дала името си на родния град на Вергилий, Мантуа; *Ambra* е името на потока, който протича през земите на Медичите, но и на речната нимфа, която вдъхновява и закриля поетите; *Nutricia* (по аналогия със заглавието на силвата *Soteria* на Стаций (Silvae, I. 4) назовава поезията Кърмилница.

За да се позовем отново на разсъжденията на Нелсън (loc. cit.), това, което Полициано все още притежава, а ние – не, е усещането за единство между земеделието (като култура) и природата, тъй като, дори когато афишираме, че сме наясно с характера на тази взаимовръзка, „our sense of farming has come to be divided from our sense of nature“. Но Полициано, който завършва *Rusticus* във вилата на Медичите край Фиезоле, пренася Хезиодовата ферма-архетип в тосканския ландшафт, а предписанията и наблюденията на Хезиод – в алманаха на тосканския земе(вла)делец по същия естествен начин, по който Сандро Ботичели и Лука Синьорели пренасят света на Овидиевите *Фасти* в картините си. И ако успява да обедини интерпретацията на *Дела и дни* и *Георгики*, а покрай тях и на основната техническа, буколическа, прогностична и метеорологична литература, достигнала до нас от Античността, в един лекционен курс, в хетерогенна, и все пак единна творба, той го дължи на огромната си ерудиция, но и на убеждението си, че зад цялата тази традиция стои универсален модел на взаимодействието между човек и природа. Срещу този универсален модел Полициано изправя *grammaticus* като универсалния ум, способен да проумее и коментира всичко и във всяка област на човешкото знание. Тези две концепции – първо, убеждението, че светът е континуум от взаимовръзки, и второ, упованието във възможностите на човешкия ум да разпознае и наименова точно тези взаимовръзки (свръхмисията на Полициановия *grammaticus*), са в голяма степен характерни за ранния хуманизъм, но не и за XVI век. Ето защо не е учудващо, че експериментът на Полициано – като нестандартна форма на коментар и като дидактичен модел – никога повече не е повторен.

За да обобщим дотук – *Rusticus* е встъпителна лекция върху *Дела и дни* и *Георгики* в 569 дактилични хекзаметра. Но тя е същевременно и лекция изобщо за отношението на античния човек към земеделието като средство за препитание, като изкуство и като функция на определени религиозно-етически норми. Когато Полициано интерпретира георгическата традиция, той говори езика на Арат, Катон, Лукреций, Колумела, Плиний Стари и Клавдиан, тоест активизира цялата наджанрова топка, техническата терминология и различните перспективи на трактовка на земеделието, които Античността е завещала на следващите столетия, и създава от тях една

единна „поетика“. Ето защо apparatus fontium към *Rusticus* в изданието на Франческо Баузи (Bausi 1996, 45–99) има респектиращия вид на индекс към целокупната антична литература: една част от темите, образите и лексиката на *Rusticus* е заимствана от буколиката, друга – от аграрните римски трактати, трета – от астрономическите поеми на Арат и на имитаторите му.

Показателно е, че търсейки адекватната форма, в която да „налее“ това многотемие и многоезичие, флорентинският учен не използва, както бихме очаквали, утвърдения модел на дидактичната поема. Вместо това той се спира на силвата и по наше мнение се явява авторът, който дава втори живот на този литературен жанр. През Античността силвата не е медиум на дидактично съдържание; тя позволява и предполага многотемие и неограничено разнообразие на изворите, но основната ѝ цел съвсем не е да поучи, информира или систематизира знания в някаква област. Полициано е първият, който открива дидактичния ѝ потенциал и предполага тясното ѝ свързване с научната проза през XVII и XVIII в., когато *Silvae* е широко разпространено озаглавяване на научно съчинение.

Избраната от Полициано жанрова форма подсказва още нещо от особено значение. Ако той умишлено се отказва да обедини представянето на Хезиод и Вергилий в дидактична поема и прибъгва до един по-гъвкав жанр, то темата на курса му едва ли е била дидактичната поема през Античността, така както темата на *Manto* не е просто еклогата, а темата на *Ambra* не е античният епос, екземплифициран от Омировите творби. Комплексната структура на Полициановата лекция, по наше мнение, е косвеното потвърждение на това, че той си е давал сметка за формалния характер на дидактицизма в *Дела и дни* и в *Георгики*, и съответно не е преследвал каквито и да било чисто прагматични цели в коментара си. Задачата да обучи младите флорентинци в изкуството на земеделието му е толкова чужда, колкото несвойствена е била подобна пряка цел за Хезиод и Вергилий, ако съдим по подбора и подредбата на материала в техните поеми. Парадоксалното е, че особената природа на дидактицизма в *Дела и дни* и в *Георгики* далеч не винаги е била осъзнавана, нещо повече, столетия след Полициано буквалното им възприемане като практически гид се усилва; двете творби са изучавани като наръчник по агрикултура в Сорбоната; в Англия – до XVIII в.,

а в Америка – до края на XIX в. те се разглеждат като епистемологичен ресурс, от който могат пряко да се почерпят практически знания (Fussell 1969, 540–543). Полициано, от своя страна, е далеч от мисълта да извлича от тях някаква експлицитна дидактика и, ако все пак разчита в *Дела и дни* и *Георгики* кохерентна дидактична програма, то тя интерпретира въпроса „Как трябва да се работи?“ в един по-широк контекст. Напътствията за направата на плуга, точния момент за първа оран и зимното облекло, което носи селянинът в Гърция през VIII в. пр.Хр., сами по себе си не са релевантни на нуждите и интересите на тосканския земе(вла)делец; те добиват смисъл, когато ги видим вписани в модела на живот, който Хезиод сочи като единствено правилен, модел, отразяващ кръговрата на времето и основан на съблюдаването на строги правила, които трябва да осигурят мира и хармонията в човешкия свят. Коментарът на Полициано стъпва именно на това разбиране на земеделието, което Нелсън формулира в студията си за Хезиод по следния начин: „not as a business for a profit, but as a way of life determined for men by Zeus, whose applications are as deeply ethical and religious as they are practical“ (Nelson 1998, xi).

В следващите редове ще се опитаме да открием онези компактни блокове текст в *Rusticus*, които представят различни степени на Полициановия коментар към *Дела и дни* – свободна парафраза, вариация по Хезиодови мотиви и интертекстуален пренос. При това особен интерес будят техниките, с които флорентинският лектор интегрира части от Хезиодовата поема в полифоничната структура на произведението си. За целта ще се спрем на мястото, отредено на Хезиод в уводните стихове, ще определим обема на заемките и коментиранияте откъси от *Дела и дни* в цялостния план на творбата и ще анализираме по-задълбочено един от тях.

Прологът към *Rusticus* (vv. 1–17), който изпълнява функцията на съдържателно резюме, очертава границите на онзи пасторален свят, който познаваме от *Буколики* на Вергилий, извикван към живот наново и наново в поезията на Овидий, Калпурний, Клавдиан и в съвременната на Полициано *Аркадия* на Якопо Санадзаро. Това е ситият и мирен свят, закрилян от Пан, към когото е обърната и задължителната *invocatio*. Този избор, разбира се, не е случаен. Пан е почитан от Лоренцо Великолепни като сатурническо божество на природата и като негов личен покровител. Централната му роля в

митологизирания ландшафт на Поджо á Каяно е ясно заявена в картината *Царството на Пан* на Лука Синьорели, в *Rime* на Полициано и в поезията на самия Лоренцо. Фактът, че поетът призовава като свой вдъхновител именно Пан (подобно на Вергилий в *Георгики*, I. 17–18 *Pan, ... adsis*) и обрисова мястото на своето поетическо посвещение като идиличен кът, обитаван от Ехо и озвучен от шумоленето на свещеното дърво на божеството, бора, ни навежда на мисълта, че *Rusticus* е преимуществено възхваля на селския *otium*, в която няма много място за суровия свят на Хезиодовия земеделец. И действително, аскрейският бард се явява едва в шести стих на пролога, имплицитно посочен като създателя на онзи вид поезия, който и Полициано е призван да продължи:

Ruris opes saturi, gnavoque agitata colono
 Munera, et omniferae sacrum telluris honorem
 Ludere septena gestit mea fistula canna.
 Fistula Mantoae quam nuper margine ripae
 Ipse renidenti dum dat mihi Tityrus ore:
 “hac, puer, Ascraeum repete, inquit, arundine carmen”.
 Pan, ades; et curvi mecum sub fornice saxi
 Versibus indulge [...].

Както се вижда от пръв прочит, алюзиите в този откъс насочват сякаш с всеки стих към автора на *Георгики* и *Буколики*; синтактичната структура повтаря тази на *Георгики*, I. 1–5, самият Вергилий, скрит зад името на буколическия персонаж Титир, извършва акта на поетическото посвещение на флорентинския автор. Но именно кулминационният стих на поетическото посвещение: „С тази пастирска свирчица, момче, поднови аскрейската песен!” е ключов за двойното разбиране на интерпретативната програма на *Rusticus*. Седмочевната *fistula*, която Вергилий-Титир предава с усмихнато лице (*renidenti ore*) на своя наследник, мястото на посвещението (*Mantoae margine ripae*) и наречието *nuper* трябва да препратят към първата сила *Manto*, която Полициано чете година по-рано, и която е посветена на Вергилиевите *Буколики*. Със символичното предаване на *fistula* авторът указва вътрешната връзка между двете лекции, доколкото *Rusticus* продължава темата на *Manto*, но оставайки в необятния свят на Вергилиевите творби, въвежда плавно следващата тема и следващия голям автор, който ще бъде интерпретиран в лекционния курс през 1483 г. Така със стиха *hac, puer, Ascraeum repete, inquit*,

arundine carmen, който е ясна реплика на Georg. 2. 176 *Ascraeumque cano Romana per oppida carmen*, Полициано е посветен в буколическата, но и в георгическата, в римската, и в архаичната гръцка поезия – знак за това, че двата жанра и двата регистра ще присъстват паралелно в *Rusticus*. Прологът, съответно, очертава съдържанието на лекционния курс като прочит на античната георгическа литература, който заимства основно акцентите на римската традиция върху възхвалата на селския живот (в духа на Georg. 2. 458–459 *O fortunatos nimium agricolas*), но същевременно описва не друго, а малкото стопанство от *Дела и дни* и стъпва на земеделския календар на Хезиод.

Допирната точка между *Дела и дни* и *Георгики*, и съответно, спойката на лекционния курс стават очевидни, едва когато си дадем сметка кои части от Хезиодовата творба са реципирани в *Rusticus* и точно на кои места и как те са интегрирани в структурата на лекцията. За тази цел прилагаме едно извлечение – макар и само на макрониво: съдържателни заемки, пренос на композиционни техники, редуцираща или допълваща парафраза и т.н. – на съответствията между *Дела и дни* и поетичния коментар към тях:

Rust. 86–89: Hes. Op. 414–421 (есен, подходящо време за сечта на дървета)

Rust. 90–97: Hes. Op. 426–436 (видове дървесина; изработка на каруца и рало)

Rust. 98–100: Hes. Op. 448–451 (жеравът напомня, че е време за оран)

Rust. 101–103: Hes. Op. 536–546 (зимното облекло на селянина)

Rust. 111–113: Hes. Op. 469–471 (сеитба; заравяне на зърното с мотичка)

Rust. 114–118: Hes. Op. 565–569 (Арктур, изгряващ по здрач, и прилетялата лястовица известяват началото на пролетта)

Rust. 153–157: Hes. Op. 609–611 (Орион достига средата на небесния свод; гроздобер)

Rust. 333–339: Hes. Op. 582–596 (жътвено време; отдих и гощавка по пладне)

Rust. 463–480: Hes. Op. 765–821 (тълкувание на видовете дни в месеца)

Както се вижда, уводната лекция на Полициано адресира само онази част от поемата на Хезиод, която в ренесансовите издания бива отделена като *liber secundus*. Знаем, че този подбор не е показателен за реципирането на Хезиод в Италия, но целта на Полициано, както вече изяснихме, не е да коментира *Георгики* или *Дела и дни* в тяхната цялост, а да предложи синтез на основните типове отношение към селския живот (борба с природните стихии или мирна идилия), засвидетелствани в антични източници. Този специфичен интерес обяснява защо от общия обем на *Дела и дни* Полициано интерпретира само цикъла на земеделските дейности, фиксиран между изгрева и залеза на Плеядите (383–617) и прегледа на видовете дни в месеца (765–824), а игнорира голямата паренетична и етиологична част (1–382), цикъла на корабоплаването (618–694) и дългия ред гномически стихове и житейски наставления (695–764). Също така показателно е към кои дейности и месеци в Хезиодовия календар той показва особено внимание и кои стихове подминава или силно редуцира в парафразата си. Така в рамките на голямата единица (383–617) Полициано не коментира общите и често неясни наставления към Перс (383–413), а след два уводни стиха (84–85), в които заявява опита и изобретателното усърдие на земеделеца като същностно Хезиодова тема (*Nunc age, quae studia agricolis industria sollers/ Extudit, atque operum quanta experientia, dicam*), преминава директно към описанието на есенната гора и подготовката на стопаните за следващия сезон. Стихове 86–103 коментират дърводобива, направата на различни инструменти от нужното дърво, есенната оран и подходящото облекло през зимата, запазвайки последователността, в която тези теми са разгледани в *Дела и дни*, с изключение на последната, която „прескача” един сезон напред поради характера си на вмъкнат екскурс и така изпреварва есенната сеитба (111–113). Хронологията на полската работа е възстановена с описанието на пролетното раззеленяване (114–118), за да „прескочи” отново жътвата и прибирането на зърното (Op. 582–608) и да премине направо към гроздобера през септември (153–157). За лятото на Хезиод е отредено друго място в сивата – в стихове 333–365 отделно са описани кратките мигове на почивка за селянина. От казаното дотук се вижда, че вплитането на конкретни пасажии от *Дела и дни* в композицията на *Rusticus* на места предава в същата последователност компактен

блок Хезиодови стихове (например vv. 86–100 перифразират сравнително плътно vv. 414–451), а на друго място следва асоциативен принцип в групирането на пасаж с сходна тематика от *Дела и дни*, *Явления* на Арат, *Георгики*, *Фаст* и римските аграрни трактати. По този начин прекрасната Хезиодова „сиеста“ (582–596) е органично вплетена в обхващащата повече от 200 стиха възхвала на селския живот и щедрата отплата на земята, чийто модел са *Георгики* (2. 458–540) и описанията на богатствата на селото у други римски автори (Cat. 143; Col. 12).

На основата на горното извлечение можем да заключим, че структурата на *Rusticus* е зададена преимуществено от Вергилиевите *Георгики*. Парафразата на *Дела и дни* е интегрирана в този композиционен план по такъв начин, че да повтаря модела на рецепиране на Хезиод в Първа книга на *Георгики*, където стихове 43–203 съответстват на „Делата“ у Хезиод (дейностите на земеделеца); а стихове 204–350 – на „Дните“ (т.нар. алманах на фермера), стихове 351–514 обаче нямат съответствие в астрономическите и прогностични пасаж у Хезиод, а в *Явления* на Арат. Накрая, местата с неясни за времето на Полициано религиозни и етически импликации и детайли като сравнението на ранната и късната оран не са рецепирани в силвата. Можем да предположим, че в лекционния курс през 1483 г. акцентите върху Хезиодовата поема са били също така пестеливо и точно подбрани.

За частие разполагаме с едно запазено свидетелство за съдържанието на част от курса и за характера на Полициановия коментар към него. Последният пасаж в *Rusticus*, който е построен като паралел на Ор. 765–821, е силно редуцирана парафраза на онази част от *Дела и дни*, която е разглеждана като отделна, трета книга, и е предмет на нумерологичен коментар още в късноантичните коментари, а впоследствие и във византийските схолии към поемата. Става дума за т.нар. *Dies*, или благоприятните и неподходящите за различни дейности дни в месеца. Вергилий посвещава на тази тема само няколко стиха, в които реферира вярванията, свързани с природата на петия и седемнадесетия ден (Georg. 1. 276–286), така че интерпретативна опора на *Rusticus* тук е коментарът на неоплатоника Прокъл към „Дните“ в *Дела и дни*. Благодарение на снабдените със схолии визан-

тийски кодекси, до които знаем, че е имал достъп⁸, Полициано познава този текст, който всъщност е преработка на по-ранния, впоследствие изгубен коментар на Плутарх. Ирационалността на изразените вярвания в зловредността или неутралността на определени дни, както и фактът, че в „Делата” времето се измерва по движението на слънцето и по съзвездията, а в „Дните” следва лунарния месец, го карат да изпитва същите съмнения, които стават причина Виламовиц да не включи стихове 765–821 в изданието си от 1828 г. В споменатото по-горе писмо до Пико (Ер. XII. 7) Полициано иска съвет от приятеля си, който тъкмо е публикувал трактата *Adversus astrologos*, как да разтълкува предписанията на античния поет, когото тъкмо разучавал със слушателите си във Флорентинското студио и дали изобщо да приема сериозно някои твърдения, чийто източник било по-скоро простолюдното суеверие, отколкото наблюдението над природните закони: „Cum superioribus diebus enarrarem Florentinae iuventiti Rusticum nostrum, cui tu quoque poemati nonnihil tribuis, et ad eum iam locum devenissem, quo lunares dies Hesiodum secutus, alios aliis aut inspectionibus, aut operibus tribuebam, dubitare mecum coepi, doctissime Pice, nunquid istiusmodi tam veteres observationes a naturae causis, an a vulgi magis credulitate profectae sint (Poliziano 1622, 460). От този кратък цитат става ясно, че Полициано е четял на части и е разяснявал своята встъпителна лекция на студентите си (*enarrarem Rusticum nostrum*), което повдига въпроса в каква степен е бил използван в часовете оригиналният гръцки текст; проблематичността в тълкуването на част от „Дните” обяснява пък значителната дължина на този откъс в силвата (463–480).

За да онагледим особения характер на рецепирането на *Дела и дни* в Полициановата лекция, привеждаме по-долу в две съседни колонки откъс от поемата на Хезиод и преработката му в *Rusticus*, следвайки съответно изданията на Солмзен (Solmsen 1984) и на

⁸ Във всички случаи Полициано е познавал Cod. Laur. XXXI 24, който принадлежал на Пиеро ди Медичи и представлявал препис от Cod. Marc. Gr. 464 – автограф на Деметрий Триклиний от 1316 г., в който към *Дела и дни* били добавени нумерологичният коментар на Йоан Протоспатарий и ексерпти от коментарите на Йоан Цецес и на Прокъл/scholia vetera, както и най-информативни и реалистични илюстрации.

Баузи (Bausi 1996). Под двете паралелни колони е добавено минимализирано извлечение от *apparatus fontium* на латинските извори на текста в *Rusticus*, отново по изданието на Франческо Баузи. По този начин, след като отговорихме на въпроса какво коментира Полициано, искаме да демонстрираме и технологията на неговия коментар, основана на отново модерни днес концепции, познати под името *memoria poetica* и *intertextualitá*.

Rusticus, 90–97

Ecce, sagax tacitam venientis rusticus anni
 curam corde coquit, qua bubus ab arbore plaustrum
 dedolet, unde iuga et curvum fabricetur aratrum.
 Nec mora, quin veteris truncata cacumina phagi
 Chaoniaeque cadant quercus, nudataque ramos
 ulmus et audaci laurus sonet icta securi;
 quarum quaeque novam, fumo explorata calenti,
 vertitur in faciem diversaque munia tractant.

Hes. Op. 426–436

τριπίθαιμον δ' ἄψιν τάμνειν δεκαδώρω ἀμάξει
 πόλλ' πικαμπύλα κἄλα: φέρειν δὲ γύην, ὅτ' ἢ εἴης
 ἐξ οἴκων, κατ' ὄρος διζήμενος ἢ κατ' ἄρουραν,
 πρίνινον: ὃς γὰρ βουσίην ἄροῦν ὄχυρότατός ἐστιν,
 εἴτ' ἂν Ἀθηναίης δμῶος ἐν ἐλόματι πῆξας
 γόμοφοισιν πελάσας προσαρῆρεται ἰστοβοῆι.
 δοιὰ δὲ θέσθαι ἄροτρα, πονησάμενος κατὰ οἶκον,
 αὐτόγυον καὶ πηκτόν, ἐπεὶ πολὺ λάϊον οὕτω:
 εἶδ' ἕτερον ἄξιας, ἕτερόν κ' ἐπὶ βουσί βάλιοι.
 δάφνης δ' ἢ πελέης ἀκιώτατοι ἰστοβοῆες,
 δρυὸς ἔλυμα, γύης πρίνου: [...]

Apparatus fontium: Georg. 2. 405-406 *iam tum acer curas venientem extendit in annum/ rusticus*; Georg. 1. 173 *Caeditur et tilia ante iugo levis altaque fagus*; Aen. 6. 180 *sonat icta securibus ilex*; Georg. 1. 169-170 *Continuo in silvis magna vi flexa domatur/ in burim et curvi formam accipit ulmus aratri*; Georg. 1. 175 *et suspensa focis explorat robora fumus*.

Цитираният откъс от *Дела и дни* е от онези, които принуждават преводача да се рови в речниците на родния си език; неслучайно Танди и Нийл (Tandy, Neale 1996, 31–32, 103) го онагледяват с детайлни рисунки на частите на ралото – едно цяло и едно сглобено. Причините този пасаж да е толкова дълъг у Хезиод вероятно се коренят в това, че той се намира в самото начало на аграрния цикъл от каталоген тип, където началото винаги е най-обработено; според Танди и Нийл, напротив, именно детайлното описание на технологиите на изработка е привличало слушателския интерес, тъй като през гръцките Тъмни векове ралото е било извадено от употреба. Така

или иначе, цитираните стихове се радват на толкова голям интерес във Византия, че 14 от кодексите, датирани преди 1340 г., започвайки с най-стария запазен кодекс на *Дела и дни* – Cod. Paris. gr. 2771, съдържат схематични, или понякога доста софистицирани рисунки на Хезиодовото рало. Полициано, както споменахме по-горе, е познавал Cod. Laur. XXXI 24, а вероятно и други късни апографи, в които илюстрациите на византийските кодекси са били повече или по-малко старателно прерисувани. Независимо от това той не прави никакъв опит да изясни точното съдържание на технически термини като ἄλωμα (грета) и γύης (грядел) – *curvum aratrum* е само обобщително име; действително, изброени са всички видове дърво, които откриваме в гръцкия оригинал – дъб, бряст, лавър, но без да се уточнява коя дървесина за направата на какви части от ралото или на какви инструменти е пригодна. Парафразата му е свободна и пределно пестелива, и макар апаратът на изворите да показва, че използва езика на *Георгики* като метаезик на своя собствен коментар, трудно е да не забележим, че Вергилий не е моделът на този тип интерпретативно отношение. Описанието на орните инструменти в *Георгики*, 1. 160–175 е пример за амплификация и допълваща парафраза на оригинала, с прецизно предаване на техническите наименования на частите на ралото (*stiva* – дръжка на рало, *buris* – ръчка на рало, *dentalia* – палешник) и с добавяне на нови детайли, непознати на Хезиодовото време. Полициано, напротив, при все поразителните свобода и богатство на речника, с които се изразява на гръцки, сякаш умишлено използва по-проста и достъпна лексика; нищо не е почуждо на природата на Полициановата дидактика от антикварния естетизъм.

Без съмнение принципите на стилистична икономия и на *varietas* в свободното съчетаване на различни жанрови регистри не са били непременно характерни и за лекционния курс, или поне не разполагаме с доказателства за това. Възможно е, след изчитането на съответната част от *Rusticus* като поетично въведение, Полициано да е обсъждал подробно със студентите си съдържанието на схолиите към всеки отделен стих (на които той самият изготвя препис от Laur. gr. XXXI 24); възможно е да е използвал някои от техниките, усвоени от неговите собствени учители измежду византийските емигранти – Йоан Аргиропулос и Деметрий Халкондилес. Но във всички

случаи силвата *Rusticus* открехва завесата пред онова, което отличава дидактичния и интерпретативен подход на Полициано, и модела на Флорентинската академия изобщо, и което ни дава основание да наречем тази лекция неповторен експеримент в текстовата история на *Дела и дни*, – усещането за неограничена свобода в движението между текстове и епохи и в разбирането на вътрешната взаимовръзка между тях.

ЛИТЕРАТУРА

- Bausi 1996:** F. Bausi (ed.). Angelo Poliziano. *Silvae*. Firenze, 1996.
- Fussell 1969:** G. F. Fussell. The Classical Tradition in West European Farming: The Sixteenth Century. – *The Economic History Review*, Vol. 22, No. 3, 1969, 538–551.
- Guest 2007:** C. E. Guest. Varietas, poikilia and the *silva* in Poliziano. *Hermathena*, 183, 2007, 9–48.
- Nelson 1998:** S. Nelson. *God and the Land: The Metaphysics of Farming in Hesiod and Vergil*. New York Oxford, Oxford University Press, 1998.
- Poliziano 1622:** Angelus Politianus. *Epistularum libri duodecim*. Hanoviae, 1622.
- Solmsen 1984:** Hesiodi *Theogonia; Opera et dies; Scutum*. Ed. Fr. Solmsen. *Fragmenta selecta* ed. R. Merkelbach et M. L. West. *Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis*, Oxford Univ. Press, 1984.
- Tandy, Neale 1996:** D. Tandy, Neale, W. *Hesiod's Works and Days*. A Translation and Commentary for the Social Sciences. Berkeley: University of California Press, 1996.